

ПРАВОВИЙ ПОЛІЦЕНТРИЗМ ЯК ПРИНЦИП НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

LAW POLYCENTRISM AS A PRINCIPLE OF SCIENTIFIC COGNITION OF LAW PHENOMENA

Кучук А.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії держави і права

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті висвітлюються зміст і значення правового поліцентризму як принципу пізнання правових явищ. Розкривається недосконалість та суперечливість методології юридичної науки. Акцентовується увага на необхідності виокремлення світогляду і правового поліцентризму як основних засад дослідження права. Актуалізація проблеми правового поліцентризму пов'язується в тому числі з глобалізацією і євроінтеграцією. Вказується на важливість розгляду права не лише як соціального регулятора, а як елемента культури.

Ключові слова: методологія, наукове пізнання, право, правовий поліцентризм, принцип пізнання, світогляд.

В статье освещаются содержание и значение правового полицентризма как принципа познания правовых явлений. Раскрывается несовершенство и противоречивость методологии юридической науки. Акцентируется внимание на необходимости выделения мировоззрения и правового полицентризма как основных принципов исследования права. Актуализация проблемы правового полицентризма связывается в том числе, с глобализацией и евроинтеграцией. Указывается на важность рассмотрения права не только как социального регулятора, а как элемента культуры.

Ключевые слова: методология, мировоззрение, научное познание, право, правовой полицентризм, принцип познания.

The purport and significance of law polycentrism as a principle of cognition of law phenomena are elucidated in the article. Imperfections and irreconcilable positions of the methodology of law science are depicted. The attention is paid to the necessity of convictions and law polycentrism severance as the fundamental principles while studying law. Raised interest in the issues of law polycentrism is related both to globalization and to integration into the Europe. The importance of consideration of law as an element of a particular culture and not only as a social regulator is considered.

Key words: methodology, scientific cognition, law, law polycentrism, principle of cognition, convictions.

Постановка проблеми. До недавнього часу саме наука була «останньою інстанцією» істинності/неістинності певної інформації. Саме до науки намагались апелювати, переконуючи опонентів у дискусіях. На початку ХХІ ст. ситуація дещо змінилась. Для постмодерну характерною є відмова від істини, яка сприймається лише як слово, що не має іншого сенсу, ніж той, що воно означає. Більш того, постмодерн не сприймає об'єктивну істину, визнаючи наявність тільки відносних істин, залежно від конкретного контексту (точніше, тексту), дискурсу. Перехід від модерну до постмодерну супроводжувався в тому числі значним збільшенням кількості різноманітних культів, сект тощо, незважаючи на доволі однозначну відповідь науки на питання трансцендентності. В той же час і на сьогодні наука залишається важливим фактором розвитку суспільства та, відповідно, серед різних форм знання саме наукове займає провідне місце. У зв'язку з чим не можу не згадати принцип фальсифікації, відповідно до якого лише те знання є науковим, яке можна (так чи інакше, прямо або побічно, раніше або пізніше) спростувати. Псевдонаука не може обійти принцип фальсифікації, тому що вона, на відміну від науки, не розвивається, а стоїть на місці. Порівнявши досягнення науки за 2,5 тисячі років з результатами псевдонауки, ми побачимо, що успіхи першої колосальні, тоді як другій «похвалитися» нічим. Сучасні представники псевдонауки говорять

людині приблизно те ж саме (змінилася форма, але не зміст), що і стародавні шамани, маги і чаклуни. Представник псевдонауки може сказати: «В моїй науці все підтверджується». Але чи зможе він сказати: «Мої ідеї і твердження коли-небудь будуть спростовані і поступляться місцем новим, істинним уявленням»? Натомість він скаже приблизно наступне: «Моя наука стародавня, тисячолітня, вона ввібрала в себе мудрість століть, і в ній ніщо не підлягає спростуванню». Коли він стверджує, що його ідеї неспростовні, він тим самим, за принципом фальсифікації, оголошує їх псевдонауковими [1, с. 14].

Зауважу, незважаючи на постійну критику методології радянської науки (тут і далі маються на увазі гуманітарні науки), «сучасні» вітчизняні дослідження ґрунтуються саме на її положеннях з одночасним намаганням використати положення синергетики, герменевтики та ін. Як наслідок, для «сучасної» методології іманентними є еkleктизм і гіперреальність. Особливо це властиве для правознавства. Що і детермінує актуальність дослідження методології правової науки.

Стан дослідження. Російська правнича наука вже досить тривалий час вказує на необхідність оновлення методології. Окреслене питання досліджували такі науковці, як М. Байтін, А. Величко, С. Ємельянов, А. Закомлистов, В. Лазарев, А. Поляков, Е. Поцелуєв, О. Пучков, І. Честнов та ін.

Серед вітчизняних науковців необхідно виокремити таких як М. Кельман, Ю. Оборотов, П. Рабінювич, роботи яких присвячені досліджуваному питанню. Слід зауважити, що М. Кельман висвітлює становлення та основні напрями розвитку методології сучасного правознавства [2]. Досить активно в цьому напрямі працює М. Патеї-Братасюк, досліджуючи право крізь призму антропоцентризму.

Однак, питання місця правового поліцентризму в системі засобів пізнання правових явищ залишається майже недослідженим, яке потребує особливої уваги, особливо зважаючи на процеси глобалізації та інтеграції і, зокрема, обрання Україною європейського напрямку розвитку.

Недостатня дослідженість окресленої теми українською правничою наукою посилює актуальність і вказує на необхідність висвітлення цієї тематики. Слід зауважити, що сам термін «правовий поліцентризм» з'явився відносно нещодавно і пов'язується з рухом, що виник в 1990 р. в Інституті правових наук Копенгагенського університету.

Мета дослідження. Висвітлення правового поліцентризму як принципу наукового пізнання правових явищ.

Виклад основного матеріалу. Однією із ознак науки є те, що її предметом є не тільки навколишнє середовище, а і сам процес дослідження. Тому в науці важливе значення має методологія, яка також стає об'єктом дослідження. З'явилась нова навчальна дисципліна – методологія науки і, відповідно, в сфері юриспруденції – методологія правознавства. Методи пізнання – це інструментарій науки. Образно кажучи, вона постійно перевіряє кожного разу свої інструменти: наводить лад в старих, удосконалює їх або замінює більш якісними, продукує нові, вчиться ними користуватися тощо. Точність наукового знання, його системність, а також значні досягнення науки багато в чому обумовлені тим, що одним з предметів її дослідження є методи, за допомогою яких вона освоює світ. Наука може отримати істинні знання про світ, лише застосовуючи адекватні предмету дослідження методи. «Той, хто хоче побачити картину, повинен дивитися очима. Безглуздо – зав'язати очі чорною хусткою, прийти в картинну галерею, не почути ні однієї картини і піти, заявляючи, що все це обман або ілюзія і марновірство, бо ніяких картин немає. Той, хто хоче почути сонату Бетховена, повинен слухати вухами. Безглуздо – залити собі вуха воском, прийти на концерт, не побачити очима звуків сонати і піти, заявляючи, що це все ілюзії або обман, бо ніякої сонати не було і немає. Той, хто захоче досліджувати природу логічного поняття і озброїться для цього колбою, пінцетом, ланцетом і мікроскопом, зробить безглуздо і потерпівши явну невдачу, не матиме ніякого права говорити, що логіка є дурниця або безпредметне марновірство. Це я і висловлюю: предмети, що сприймаються людиною, різні, і кожен предмет вимагає від людини особливого сприйняття, іншого підходу, іншої установки – правильного акту» [3, с. 342].

Сучасний стан методології правознавства не відповідає реаліям суспільного життя і характеризується екліктизмом, спекулятивністю, нераціональністю, «засиллям традицій», ортодоксальністю радянської юридичної науки. Така невідповідність вказує, як сказав би Т. Кун, на необхідність наукової революції в юриспруденції, яка виведе останню, а відтак і саме державотворення, на якісно новий рівень розвитку [4, с. 36].

Методологія – багатогранне явище, яке охоплює не лише систему методів чи вчень про ці методи. До цієї системи належать, передусім, принципи, вихідні засадничі ідеї, відповідно до яких має здійснюватися вибір підходів і методів пізнання. При дослідженні проблематики різних наук використовуються різні методологічні засади (при цьому методи дослідження залишаються ідентичними). Саме на такій парадигмі ґрунтується зарубіжна, зокрема європейська, юридична наука. Типовим прикладом цього є праця «Juristische Methodenlehre», яка є «одним із прикладів скромного, але добротного і перевіреного часом доробку цього автора ... , яка витримала ось уже 9 видань у Німеччині» і в якій Juristische Methodenlehre – це «в першу чергу і в основному вчення про те, як і чому слід розуміти право у повсякденному житті, якими мають бути правові рішення для того, щоб розв'язувати своє основне завдання – завдання належного впорядкування людського співіснування» [5, с. 426]. Автор не розглядає такі звичні для вітчизняної методології категорії і поняття як діалектика, методи аналізу і синтезу тощо. Більш того про них немає навіть згадки.

Таким чином, перед тим як досліджувати будь-який елемент правової дійсності необхідно, перш за все, визначити засади дослідження, інакше – методологічні принципи.

Серед основних засад (принципів) дослідження слід виокремити:

- *світогляд* (для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність превалюючих уявлень про світ, роль в ньому людини, а також похідних від них переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей). Так, наприклад, досліджуючи проблематику прав людини у сучасному світі та античні часи слід враховувати те, що на сьогодні публічна влада більшості держав формально закріпила у основних законах як найвищу цінність людину, вільність і рівність людей у своїй гідності та правах (не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками) та ін. А висвітлюючи питання прав людини в античну добу, необхідно враховувати, що рабство визнавалось цілком нормальним явищем. Так, Ксенофонт розглядав рабство природним і правомірним, Платон, описуючи ідеальну державу, поділяв людей на три стани: філософи, воїни і ремісники. Раби ж не

входили до вказаної класифікації через розуміння їх як знарядь праці. Подібним чином висловлювався і Аристотель, вказуючи, що природа влаштована так, що сама фізична організація людей вільних відрізняється від фізичної організації рабської частини суспільства: у рабів тіло міцне, придатне для виконання необхідних фізичних робіт; навпаки, люди вільні не здатні для виконання подібного роду робіт, зате придатні для політичного життя;

- *правовий поліцентризм* (витікає з попереднього і передбачає врахування того, в межах якої правової сім'ї, правової цивілізації досліджуються правові та/чи державні явища (під правовою цивілізацією слід розуміти групу правових систем, що мають спільні релігійно-моральні і ідейно-філософські засади, подібні юридичні ознаки і споріднені соціокультурні, нормативно-ціннісні структури) і, відповідно, підхід до праворозуміння). Не викликає заперечень той факт, що в різних правових сім'ях неоднакове розуміння права, а відтак і норм права, системи права, правовідносин, правомірної поведінки тощо, різні, серед них і правові цінності. Тому вказані питання є орієнтирами при дослідженні права та держави. Цей принцип відображає неуніверсальність права, є об'єктивною умовою неможливості однозначно визначити зміст права. Правовий поліцентризм дозволяє говорити про особливості праворозуміння відповідного народу.

Звісно, глобалізація не може не стосуватися правової сфери, однак, зміни так чи інакше мають враховувати національні особливості, точніше особливості менталітету, зважаючи на те, що право слід розглядати не просто як засіб регулювання відносин в соціумі, а як елемент культури. На мою думку, саме процеси глобалізації загалом та євроінтеграції зокрема були остаточним фактором «появи» проблеми правового поліцентризму, оскільки з більшою силою акцентували і акцентують увагу на різноманітті культур, ментальностей, цивілізацій. Дуже чітко на це вказують окциденталізм і орієнталізм, хоча прояви спостерігаються і у значно менших масштабах. Так, Л. Зідентоп, досліджуючи демократію в Європі, зауважив, що в Європі немає жодного європейського народу, європейської мови, європейської громадської політичної думки, при цьому автор наголошує, що парадоксальним чином Європа, незважаючи на нове звучання європейства, ніколи ще не була розділена на національні культури так сильно, як сьогодні [6, с. 198].

В контексті зазначеного особливої уваги потребує дослідження професора Гарвардського університету Ф. Шауера щодо можливості «знаходження» універсального розуміння права. На переконання науковця, сучасній теорії права слід відмовитися від дебатів з приводу того, що є право. Він виступає проти есенціалізму як у формі як юснатуралізму, так і нормативізму, прибічники яких вважають, що правова теорія повинна спиратися на заздалегідь сформульоване поняття права. Право як реальне соціальне явище існує незалежно від нашого наукового знання про нього. Це знання дозволяє нам здій-

снити уявну роботу по «збиранню» в соціальному житті різномірних елементів (різних психічних переживань, соціальних інститутів і процесів, ідеалів і цінностей), які ми ототожнюємо з поняттям права. Але результати цих інтелектуальних узагальнень завжди відносні і не дозволяють отримати загальнозначуще визначення права. Ф. Шауер вважає, що на рівні кожної системи права існує набір принципів і стандартів, що дозволяють їй самоконструюватися і самовідмежовуватися від інших систем. Тому для кожної системи має бути своє розуміння права, яке не може претендувати на теоретичну універсальність. На думку Шауера, це не означає, що взагалі не можна говорити про поняття права, а лише те, що існує плюралізм рівнозначних понять права [7, с. 8].

Професор університету Палермо Ф. Віола, досліджуючи проблематику верховенства права в умовах правового плюралізму, розглядає верховенство права як формальну і процедурну наукову концепцію, позбавлену сутнісного змісту – верховенство права не ставить своїм завданням створення справедливого права, а лише окреслює умови, за яких суспільство керується правом, а не свавіллям. Серед таких умов автор визначає не тільки свободи громадян, а й сприйняття права як форми кооперації соціальних інститутів і громадян, де кожному відведена особлива роль у встановленні, інтерпретації та здійсненні загальнозначущих практичних правил поведінки. При цьому, як зазначає Ф. Віола, подібна комунікація можлива тільки при запереченні необхідного зв'язку права і держави і тільки в умовах правового плюралізму, до принципів якого автор відносить легітимність різномірних джерел права, конкуренцію між системами права і відсутність чіткої та консолідованої нормативної ієрархії [7, с. 10].

Таким чином, важливою засадою дослідження є правовий поліцентризм. Цей принцип наукового пізнання правових явищ зобов'язує дослідника розглядати право як елемент культури відповідного народу, враховувати, в межах якої правової сім'ї, правової цивілізації досліджуються правові та/чи державні явища. Відтак, для України, в якій продовжуються державотворчі процеси, визначаються пріоритети розвитку, важливим є обрання відповідної системи цінностей (до того ж, не тільки *de jure*, але і *de facto*), яка буде відповідати менталітету українців, виходити з національної ідентичності: або в якій право розуміється як воля держави і, відповідно, визнається пріоритет держави над людиною, або іншої – в якій право розглядається як свобода, а відтак, права людини є визначальним фактором прийняття державних рішень. Зауважу, перша система була характерна, зокрема, для Радянського Союзу, друга система обрана європейськими державами. На сьогодні, незважаючи на проголошення нашою державою людини основною цінністю, декларування європейського вибору, національна правова система продовжує традиції Радянського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кохановский В.П. Философия для аспирантов: учебное пособие / В.П. Кохановский [и др.]. – 2-е изд. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 448 с.
2. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Михайло Степанович Кельман. – К., 2013. – 35 с.
3. Ильин И.А.. Кризис Безбожия. Собр. соч. / И.А. Ильин. – М.: «Русская книга», 1996. – Т.1. – С. 332–358.
4. Кучук А.М. Методологія правознавства як фактор ефективного державотворення / А.М. Кучук // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 33–36.
5. Корнута Р.І. Юридична методологія Р. Циппеліуса (автореферат перекладу або спроба поміркувати над твором) / Р.І. Корнута // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1-2. – С. 426–427.
6. Larry Siedentop. Demokratie in Europa. – Stuttgart: Klett-Cotta, 2002.
7. Антонов М.В. Различие и единство во взаимодействии правовых культур в XXI веке (XXIII Всемирный конгресс международной ассоциации философии права и социальной философии) / . Антонов М.В., Поляков А.В., Максимов С.И. // Проблеми філософії права. – 2008-2009. – Том VI-VII. – С. 7–17.